

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՑԵՐ

ВОПРОСЫ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

JOURNAL OF ORIENTAL STUDIES

*Նվիրվում է պրոֆեսոր
Գուրգեն Մելիքյանի 85-ամյակին*

№ 20

ԵՐԵՎԱՆ
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2021

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
արևելագիտության ֆակուլտետի
գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ՝

Մելքոնյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր (խմբագիր)

Մելիքյան Գուրգեն բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Խառատյան Ալբերտ պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթակից-անդամ

Սաֆրաստյան Ռուբեն պ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս

Հովհաննիսյան Լավրենտի բ.գ.դ., պրոֆեսոր, ՀՀ ԳԱԱ թղթ.-անդամ

Հովհաննիսյան Դավիթ բ.գ.թ., պրոֆեսոր

Սաֆարյան Ալեքսանդր պ.գ.թ., պրոֆեսոր

Ոսկանյան Վարդան բ.գ.թ., դոցենտ

Քոչարյան Հայկ պ.գ.թ., դոցենտ

Սարգսյան Լևոն պ.գ.դ., պրոֆեսոր

Կարապետյան Ռուբեն պ.գ.դ.

Տեր-Սաթևոսյան Վահրամ պ.գ.դ.

Գրեկյան Երվանդ պ.գ.դ.

Րեպենկովա Մարիա բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ռուսաստան)

Կուզնեցով Վասիլի պ.գ.թ., դոցենտ (Ռուսաստան)

Էքմեքչյան Լեոնա PhD (ԱՄՆ)

Իլյա Յակուբովիչ բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Գերմանիա)

Ահմադջան Ղուրոնբեկով բ.գ.դ., պրոֆեսոր (Ուզբեկստան)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Քննարկի Միոգոյան

ԳՈՒՐԳԵՆ ՄԵԼԻՔՅԱՆ – 85.....7-9

Արաբագիտություն

Հայկ Քոչարյան, Մոհամմեդ Հաջ Իբրահիմ

«ԱՀԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ 21-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ.
ԱՀԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ, ՏԵՍԱԿԱՆ ՈՒ
ԻՐԱՎԱԿԱՆ ՁԵՎԱԿԵՐՊՄԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ»
ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆ (ՄԱՍ Բ)10-21

Մերի Չիլիսիյան

«ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ» ԴՈՒՐԱՆՈՒՄ. IHYĀ’ AL-MAWĀT
ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ.....22-29

Հարություն Մայձևույան

ԱՄՆ-Ի ԱՐՏԱՔԻՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ԾԱՅՐԱՀԵՂԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՍ
ՊԱՅՔԱՐՈՒՄ («ԱԼ-ԿԱԻԴԱ»-Ի ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....30-39

Մոհամմեդ Հաջ Իբրահիմ

ԱՀԱԲԵԿՉՈՒԹՅԱՆ ԴԵՍ ՊԱՅՔԱՐԻ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՇՐՋԱՆԱԿԻ ՄՇԱԿՈՒՄԸ 9/11-ԻՑ ՀԵՏՈ.....40-46

Համիկ Երիցյան

ԲԱԶՄԱՍՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ՈՐՊԵՍ
ՀԱՆՐԱԼԵԶՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԻՐԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ՁԵՎՎՈՐՄԱՆ
ԳՈՐԾՈՆ (ԱՐԱԲԱԿԱՆ ՄԻԱՑՅԱԼ ԷՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՕՐԻՆԱԿՈՎ).....47-54

Թյուրքագիտություն

Վարուժան Գեղամյան

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԹՈՒՐԹԻԱՅԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԻ ԵՎ ՀՈՏՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒՅԹՆԵՐԸ 2019-2021ԹԹ.....55-71

Մարիամ Մեղրոնյան

ՀԱՅԱՏՅԱՑՈՒԹՅԱՆ ԴՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐՆ ՈՒ «ԱՏԵԼՈՒԹՅԱՆ ԽՈՍՔՆ» ԻԼՀԱՄ ԱԼԻԵՎԻ ԵԼՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ 72-86

Ռաֆիկ Խաչատրյան

1974 թ.-ի ԿԻՊՐՈՍ ԹՈՒՐԶԱԿԱՆ ՆԵՐԽՈՒԺՈՒՄԸ ԵՎ ՆՐԱ ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ 87-98

Գառնիկ Դավթյան

ՆԱԽԱԳԱՀԱԿԱՆ ԸՆՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՊԱՏԿԵՐԸ ԱԴՐԲԵՋԱՆՈՒՄ 99-105

Թամարա Աղանայան

ՊԱՆԹՈՒՐԹԻՍ ԳՐՈՀԱՅԻՆՆԵՐԸ ԹՈՒՐԶԻԱՅՈՒՄ. «ԿՈՄԱՆԴՈՍՆԵՐԻ ՃԱՄԲԱՐՆԵՐԻ» ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՅԸ, ՆՊԱՏԱԿԸ, ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ (1968-1971 թթ.) 106-117

Իրանագիտություն

Լիանա Պետրոսյան

ԻԻՀ-ՈՒՄ ԹԱԼԻՇ ՆԱՀԱՆԳԻ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՆԵՐՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԸ Մ. ԱՀՄԱԴԻՆԵԺԱԴԻ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ 118-123

Անի Նահապետյան

ՀՐԵԱՆԵՐԸ ԿՅՈՒՐՈՍ Բ ՄԵԾԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԾՐԱԳՐԵՐՈՒՄ ԵՎ ՎԵՐՁԻՆԻՍ ԿԵՐՊԱՐՆ ԱՍՏՎԱԾԱՇՆՉՈՒՄ 124-140

Նարե Գևորգյան

ԻԻՀ ՊԵՏԱԿԱՆ ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՓՈՐՁԱԳԵՏՆԵՐԻ ԽՈՐՀՐԴՈՒՄ ԱԼԻ ԱՔԲԱՐ ՀԱՇԵՄԻ ՌԱՖՍԱՆՋԱՆԻԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 141-152

Յասեր Քարամզադե Հաֆթխանի

ԹԱԼԻՇԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՊՈԵԶԻԱՅԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ 153-160

CONTENT

<i>Knarik Mirzoyan</i> Gurgen Melikyan - 85.....	7-16
---	------

Arabic Studies

<i>Hayk Kocharyan, Mohammed Haj Ibrahim</i> “PARADIGM OF TERRORISM IN THE 21ST CENTURY: A CRITICAL INVESTIGATION INTO THE DEFINITIONAL, THEORETICAL AND LEGAL FRAMEWORKS ASSOCIATED WITH TERRORISM” SURVEY (PART TWO).....	10-21
--	-------

<i>Meri Chplakhyan</i> «AGRICULTURE» FROM THE PERSPECTIVE OF AL-QUR’AN. DEFINITION OF THE CONCEPT: «IHYĀ’ AL-MAWĀT».....	22-29
--	-------

<i>Harutyun Matevosyan</i> US FOREIGN POLICY CHANGE IN STRUGGLE WITH ISLAMIC EXTREMISM (EXAMPLE OF AL-QAEDA).....	30-39
---	-------

<i>Mohammed Haj Ibrahim</i> EVOLVING LEGAL FRAMEWORKS IN COUNTERING TERRORISM AFTER 9/11.....	40-46
---	-------

<i>Hasmik Yeritsyan</i> MULTICULTURE AS A FACTOR FOR FORMING SOCIOLINGUISTIC SITUATION (EXAMPLE OF THE UNITED ARAB EMIRATES).....	47-54
--	-------

Turkic Studies

<i>Varuzhan Geghamyan</i> MAIN THESES OF TURKEY’S STATE DISCOURSE AND RHETORIC ABOUT ARMENIA AND ARMENIANS IN 2019-2021.....	55-71
---	-------

<i>Mariam Melkonyan</i> DEMONSTRATIONS OF ARMENOPHOBIA AND	
---	--

"HATE SPEECH" IN THE TALKS OF ILHAM ALIYEV.....	72-86
<i>Rafik Khachatryan</i> THE CYPRUS TURKISH INVASION OF 1974 AND ITS PRECONDITIONS.....	87-98
<i>Garnik Davtyan</i> AZERBAIJANI ELECTION OVERVIEW.....	99-105
<i>Tamara Aghamalyan</i> PANTURKIST MILITANTS IN TURKEY: THE PROCESS OF FORMULATION, AIMS, ACTIVITY OF THE CAMPS OF COMMANDOS.....	106-117

Iranian Studies

<i>Liana Petrosyan</i> THE DOMESTIC POLITICAL DISCOURSE ON THE FORMATION OF TALYSH PROVINCE IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN DURING THE REIGN OF M. AHMADINEJAD.....	118-123
<i>Ani Nahapetyan</i> JEWS IN THE GREAT POLITICAL PROGRAMS of CYRUS II AND THE LATEST CHARACTER IN "THE BIBLE"	124-140
<i>Nare Gevorgyan</i> THE ROLE AND ACTIVITY OF ALI AKBAR HASHEMI RAFSANJANI IN THE ASAMBLEA OF EXPERTS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN.....	141-152
<i>Yaser Karamzadeh Haftkhani</i> AN INVESTIGATION OF THE STRUCTURE OF TALYSHI FOLK POETRY.....	153-160

**ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԵՎ ՀԱՅՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ԹՈՒՐԲԻԱՅԻ
ՊԵՏԱԿԱՆ ԽՈՍՈՒՅԹԻ ԵՎ ՀՈՒՏՈՐԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳՐՈՒՅԹՆԵՐԸ 2019-2021 ԹԹ.²**

Բանալի բառեր՝ հայ-թուրքական հսկանախոտություն, ասեղության խոսք, հռետորաբանություն, Հարավային Կովկաս, Մերձավոր Արևելք, Արցախյան հսկանախոտություն, Հայոց ցեղասպանություն

Թուրքիայի Հանրապետությունում Հայաստանի ու հայերի շուրջ խոսույթի հիմնական տարրերը ձևավորել են տասնամյակներով (որոշ դեպքերում՝ հարյուրամյակներով) քաղաքական, աշխարհաքաղաքական և սոցիալ-մշակութային տարաբնույթ իրադարձությունների միջավայրում և արդյունքում: Կախված տվյալ ժամանակահատվածի քաղաքական և աշխարհաքաղաքական առանձնահատկություններից՝ այդ խոսույթի բովանդակության մեջ առանցքային են դառնում որոշակի դրույթներ:

Թուրքիայի՝ որպես լիարժեք ավտորիտար կառավարման համակարգ ունեցող պետության, առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ պետական ու հասարակական գերակա խոսույթներն, ըստ էության, գերազանցապես ձևավորվում են իշխող վերնախավի և մասնավորապես, նախագահ Ռեջեփ Թայիփ Էրդոհանի և վերջինիս գլխավորած Արդարություն և զարգացում կուսակցության (ԱԶԿ) կողմից:³ Անկախ մեդիայի վրա սահմանափակումների, գրաքննության և ինքնագրաքննության, պետական գերակա խոսույթներից տարբերվող՝ այլախոհական տրամադրություններ ունեցող քաղաքական և հասարակական գործիչների հանդեպ բռնության շարունակական գործադրման պայմաններում⁴ հանրային ու պետական նշանակության խոսույթները ձևավորվում են առաջին հերթին իշխող վերնախավի և պետական բարձրաստիճան պաշտոնյաների ելույթների միջոցով: Այնուհետև այդ ելույթները մերձիշխանական ու իշխանական մեդիայի և տեղեկատվական

¹ ԵՊՀ արևելագիտության ֆակուլտետի թուրքագիտության ամբիոնի ասիստենտ, պ.գ.թ., էլ. փոստ՝ vgeghamyan@ysu.am

² Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԿԳՄՄՆ գիտության կոմիտեի տրամադրած ֆինանսավորմամբ՝ 19YR-51043 ծածկագրով գիտական թեմայի շրջանակներում:

³ Yılmaz Z., Turner B., Turkey's deepening authoritarianism and the fall of electoral democracy, British Journal of Middle Eastern Studies Volume 46, 2019, pp. 691-698.

⁴ Գեղամյան Վ., «Խորհրդային Թուրքիան», Արևելք պարբերական, 16.04.2018, <https://varuzhan.me/2018/04/16/sovietturkey/> (վերջին մուտքը՝ 10.06.2021):

գործիքների միջոցով հանրայնացվում են՝ յուրաքանչյուր լսարանի համար ստանալով անհրաժեշտ ձևաչափն ու ձևակերպումները:

Ուստի «հայկական խոսույթի» բովանդակության էվոյուցիան հասկանալու համար առաջին հերթին անհրաժեշտ է ուսումնասիրել խոսույթը ձևավորող հիմնական դերակատարի՝ նախագահ Էրդոդանի ելույթները՝ դրանք ենթարկելով բովանդակային վերլուծության: Սույն աշխատանքում մենք մանրամասն դիտարկելու ենք 2019 թ. և 2021 թ. Էրդոդանի հնչեցրած ապրիլյան ծավալուն ելույթները, որոնց կենտրոնական թեման հայկական թեմատիկան էր:

«Արխիվային ելույթ». փոփոխության մեկնարկը

Հայաստան-Թուրքիա երկկողմ հարաբերությունների պատմության նորագույն փուլում, որը սկիզբ է առել ԽՍՀՄ փլուզումից հետո, պաշտոնական Անկարան աստիճանաբար որդեգրել էր այնպիսի մոտեցում, որը սահմանափակվում էր մի քանի առանցքային թեմաների շուրջ մշտական բանավեճով:⁵ Թուրքական կողմի հռետորաբանության շրջադարձային փոփոխության մեկնարկը կարելի է համարել 2019 թ. ապրիլի 24-ին Թուրքիայի նախագահ Ռ.Թ. Էրդոդանի ծավալուն ելույթը⁶, որում մի շարք կարևոր և նոր ձևակերպումներ կային Հայաստանի և հայության վերաբերյալ:

2019 թ. ապրիլի 24-25-ը Թուրքական պատմագիտական ընկերությունը (Türk Tarih Kurumu) և Թուրքիայի նախագահին կից պետական արխիվների տնօրինությունը⁷ Անկարայում կազմակերպեցին «Մեր արխիվների զարգացումը, տեսականը և դրանց ունեցած ներդրումը պատմական հետազոտություններում» անվանումով խորհրդածողովը, որին ապրիլի 24-ին բացման խոսքով

⁵ Թուրքիայի կողմից Հայաստանի հասցեին հնչում էին թվացյալ «կառուցողական» առաջարկներ («Ղարաբաղից հայկական գորբերի դուրսբերում», «Հայկական օկուպացիայի ավարտ», «Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման պայքարից հրաժարում» Հայաստան-Թուրքիա հարաբերությունների կարգավորման օրակարգի դիմաց):

⁶ “Amacı hakikati bulmak olan herkese arşivlerimizizin kapıları sonuna kadar açıktır”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 24.04.2019, <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/105090/-amaci-hakikati-bulmak-olan-herkese-arshivlerimizizin-kapilari-sonuna-kadar-aciktir-> (վերջին մուտքը՝ 04.07.2021):

⁷ Թուրքական պատմագիտական ընկերությունը համարվում է Թուրքիայի պետական քաղաքականության իրականացման գլխավոր հաստատություններից մեկը՝ պատմության և պատմական անցյալի ձևավորման և խմբագրման համատեքստում: Այս կազմակերպությունը մշտապես ներգրավված է հակահայկական, մերժողական քաղաքականության մշակման աշխատանքներում: Տե՛ս՝ Սողոմոնյան Ա., Թուրքական պատմագիտական ընկերության ստեղծումը և գործունեությունը (1923-1970-ական թթ.), Երևան, 2005, 66 էջ:

հանդես եկավ նախագահ Էրդողանը: Նա իր ելույթում, կարևորելով արխիվների նշանակությունը պետական համակարգի և ազգի համար, անդրադարձ կատարեց նաև հայկական թեմային: Խոսելով արխիվներում պահվող փաստաթղթերի միջոցով «Հայկական հարցի» վերաբերյալ «ճշմարտություններ պատմելու» հնարավորության մասին՝ Էրդողանը նշեց հետևյալը. «Այն հարցերից մեկը, որով մենք աշխարհին պատմում ենք ճշմարտություններ մեր արխիվների միջոցով, Հայկական հարցն է: Մենք տեսնում ենք, որ նրանք, ովքեր փորձում են մեզ դաս տալ ժողովրդավարության ու մարդու իրավունքների մասին՝ Հայկական հարցի օրինակով, հենց իրենք ունեն արյունոտ անցյալ»: ⁸ Կարելի է ենթադրել, որ ելույթի այս հատվածի հասցեատերը միջազգային հանրությունն է, որը պարբերաբար անդրադառնում է Հայոց ցեղասպանության ճանաչման անհրաժեշտությանը:

Սակայն Էրդողանի հիմնական ուղերձը կարելի է համարել նույն ելույթի մեկ այլ հատվածը. «Շատ լավ գիտենք, որ Բոսնիայում, **Ղարաբաղում** (այստեղ և այսուհետ ընդգծումը մերն է – Վ.Գ.), Արաքսնում **միլիոնավոր անմեղ մարդկանց դաժանաբար կոտորողների** հանդես պրոչները դիտողի դերում են եղել, իսկ որոշները՝ ծածուկ աջակցել են նրանց: Միայն 1912 թվականից մինչև 1919 թվականը Բալկաններում 2 միլիոն, արևելյան և հարավ-արևելյան **Անատոլիայում ևս շուրջ 2 միլիոն քաղաքացիական բնակչությանը միմիայն թուրք և մուսուլման լինելու** պատճառով սպանել են: ...Չնայած այս պատմական ճշմարտություններին՝ մեզ Հայկական հարցի միջոցով անկյուն գցել ցանկացողների դեմքին ամեն առիթով պարտավոր ենք խփել իրենց արյունոտ անցյալը: Արևելյան Անատոլիայում մեր տարածաշրջանի մուսուլման բնակչությանը՝ առանց կին, երեխա տարբերակելու կոտորած **հայկական չեթեներին⁹ և նրանց աջակիցների արսորը այդպիսի ժամանակաշրջանում ամենատեղին գործողությունն էր:** Աքտրն այլ բան է, կոտորածն՝ այլ բան, ո՛ւմ էք խաբում... Տարածաշրջանի որոշ երկրներ և կազմակերպություններ հանցավորությամբ, բռնությամբ, ճնշումով և խաբեությամբ **փոխել են [տարածաշրջանի] ժողովրդագրությունը:** ...Մեր արխիվներում առկա արձանագրումները ողջ պարզությամբ վեր են հանում այս **տարածաշրջանի իրական տերերին:** Աստվածն առաջ, մեր ձեռքին եղած արխիվային

⁸ “Amacı hakikati bulmak olan herkese arşivlerimizin kapıları sonuna kadar açıktır”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, ...:

⁹ Çete՝ հրոսակախումբ (թաղգ.):

*փաստաթղթերի օգնությամբ այս տարածքում արդարությունը նորից կվերահաստատվի»:*¹⁰

Նախագահ Էրդողանի ելույթի վերոնշյալ հատվածի բովանդակությունն ու ուղերձը հիմնված է առանցքային երեք հիմնական դրույթի վրա.

ա) Օսմանյան կայսրության (կարգա՝ Թուրքիայի) արդարացում գործած հանցանքում, գործած հանցանքի նշանակության պարզեցում և նվազեցում,

բ) հայերի՝ իբր մեղավորության վարկածի հիմնում և մեղադրանքների վերագրում,

գ) տարածաշրջանի ժողովրդագրական նոր պատկերի ներկայացում:

Առաջին դրույթը Թուրքիայի ժխտողական քաղաքականության հիմնաքարային թեզերից է, որը մշտապես շրջանառվում է թուրքական կողմից՝ նպատակ ունենալով, ըստ էության, արդարացնել Օսմանյան կայսրության ռազմաքաղաքական դեկավարության գործողությունները՝ հայերին արքորելու և կոտորելու գործում: Երկրորդ դրույթը, որը նույնպես մշակվել և շրջանառության մեջ է դրվել ժխտողական քաղաքականության մեկնարկից ի վեր, կոչված է հայերին վերագրել իբր ցեղասպանական գործողություններ, որոնց արդյունքում «սպանվել են միլիոնավոր թուրք մուսուլմաններ»: Փաստացի, Հայոց ցեղասպանության ժամանակ զոհ գնացած միլիոնավոր հայ նահատակներին Թուրքիայի նախագահը կոչում էր «հայկական չեթեներ»՝ հրոսակախմբեր՝ ըստ էության արդարացնելով Օսմանյան պետության կատարած ոճրագործությունները:

Այստեղ անհրաժեշտ է առանձին կերպով անդրադառնալ Էրդողանի կիրառած լեզվին: Խոսելով իբր հայերի կողմից մուսուլմանական բնակչության կոտորածի մասին՝ Էրդողանը հայերի համար կիրառում է «չեթեն» եզրը: Այս բառը ժամանակակից թուրքերենում ունի հստակ բացասական բովանդակություն՝ խորհրդանշելով զինված հրոսակախմբի և ուղիղ ասոցացվելով հայերի ու մասնավորապես՝ Արևմտյան Հայաստանում գործած ֆիդայական խմբերի անդամների հետ: Այդպիսով, պետական հոետորաբանության միջոցով հայերի մասին հանրային խոսույթում որպես առանձին իդեոլոգեմ արմատավորվում է «հայ չեթեներ» (Ermeni çeteleri - «հայ

¹⁰ “Amacı hakikati bulmak olan herkese arşivlerimiz kapıları sonuna kadar açıktır”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, ...:

հրոսակներ/հրոսակախմբեր») բառակապակցությունը, ինչը հեշտորեն թիրախավորում է հայ հանրույթն ընդհանրապես:

Հայերի թիրախավորման և նրանց հանդեպ աստելության խոսքի գեներացման տեսանկյունից անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Էրդողանի կիրառած հռետորաբանությունը ոչ միայն վերաշարադրում է նախկինում շրջանառվող թեզերն ու պիտակավորումները, այլև «հարստացնում է» հակահայկական խոսույթը նոր շեշտադրումներով: Այսպես, վերոնշյալ ելույթում հատուկ շեշտադրում է կատարվում իբր հայերի կողմից կոտորածի գոհ դարձած մուսուլմանների հանգամանքի վրա («*Müslüman ahali*»), ընդ որում՝ ընդգծելով կանանց և երեխաներին իբր կոտորելու «փաստը»: Այսպիսով, հակահայկական խոսույթում իսլամական գործոնի ավելացմամբ հայերի հանդեպ ոչ միայն էթնիկական հիմքով, այլ նաև կրոնական հիմքով աստելության գեներացման հնարավորություն է ստեղծվում: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ հակահայկական խոսույթը թարգմանվում և տարածվում է ոչ միայն Թուրքիայի ներքին լսարանում, այլև Թուրքիայի սահմաններից դուրս (հատկապես իսլամադավան պետություններում և համայնքներում), ապա այսպիսի հռետորաբանության կիրառումը փորձ է ոչ միայն թիրախավորել հայերին, այլև ներգրավել վերջիններիս հակաիսլամական գորբալ խոսույթի մեջ՝ այդպիսով նպաստելով հակահայկական տրամադրությունների ստեղծմանը իսլամական միջավայրում: Տեղին է նշել, որ վերջինս մշտապես հանդիսացել է թե՛ Թուրքիայի, թե՛ Ադրբեջանի հանրապետությունների հակահայկական քաղաքականության կարևոր նպատակներից մեկը:¹¹ 2019 թվականից ի վեր անձամբ Էրդողանի կողմից «մուսուլմաններին կոտորող» հայի կերպարը շարունակվել է հանրայնացվել տարբեր առիթներով (տե՛ս ստորև):

Էրդողանի ելույթի խնդրո առարկա հատվածի երրորդ հիմնական դրույթը կապված է տարածաշրջանի ժողովրդագրական պատկերի աղճատման թուրքական փորձերի հետ: Այսպես, փորձ է արվում ոչ միայն հայերին ներկայացնել որպես տարածաշրջանի փոքրամասնություն, այլև որպես ոչ բնիկ ժողովուրդ: Պետք է նշենք, որ այս դրույթը ևս որպես քարոզչական հիմնական թեզ մաս է կազմում Ադրբեջանի հակահայկական քարոզչության առանցքային խոսույթի:¹²

¹¹ Մանրամասն տե՛ս՝ Չոբանյան Գ., Ադրբեջանի հակահայկական քաղաքականությունը «Իսլամական համագործակցություն» կազմակերպության շրջանակներում, Արևելագիտության հարցեր, № 9, 2015, էջ 268-286:

¹² Տե՛ս Վրթանեսյան Կ., Հայ-ադրբեջանական հակամարտության քարոզչական թեզերը, Նորավանք հիմնադրամ, 29.05.2009թ., http://www.noravank.am/arm/articles/detail.php?ELEMENT_ID=2219 (վերջին մուտքը՝ 04.07.2021):

Հիշատակության է արժանի նաև Էրդողանի ելույթում հնչած կոչը՝ ուղղված Հայաստանին. «Մենք բացել ենք մեր արխիվները: Հնչ Հայաստան, դու էլ ունես, դուք էլ բացեք, եթե երբորդ երկրներում կա, նրանք էլ թող բացեն: Թող պատմաբանները գան, աշխատեն: Հետո էլ մենք՝ քաղաքական գործիչներս կխոսենք: Մեր արխիվների դռները լայնորեն բաց են բոլոր նրանց համար, ովքեր փնտրում են նշմարտությունը»: Թեև Թուրքիան նախկինում ևս Հայոց ցեղասպանության ճանաչման հարցում որպես հակափաստարկ ներկայացրել է արխիվներում համատեղ աշխատանքի անհրաժեշտությունը, սակայն այս անգամ նման կոչի համատեքստը այլ էր:

Այստեղ անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Էրդողանի ելույթում հնչած գլխավոր երեք դրույթները առանձին-առանձին գրեթե մշտապես կիրառվել են Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանության ժխտողական քաղաքականության շրջանակներում¹³, սակայն իշխող Արդարություն և զարգացում կուսակցության՝ Թուրքիայի դեկր ստանձնելուց հետո (2002թ.-ից ի վեր) երկրի բարձրագույն ռազմաքաղաքական ղեկավարության կողմից այս դրույթների ընդգծված և միասնաբար կիրառության առաջին դեպքը վերոնշյալ ելույթն է: Վերջին հանգամանքը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ ի դեմս խնդրո առարկա ելույթի՝ գործ ունենք Հայաստանի և հայության նկատմամբ Թուրքիայի բարձրագույն ղեկավարության հռետորաբանության և խոսույթի գիտակցված փոփոխության հետ: Սա էլ, իր հերթին, խորհրդանշում էր Թուրքիայի պետական քաղաքականության ծրագրային փոփոխություն Հայաստանի հանդեպ ունեցած դիրքորոշման մեջ:

Վերոբերյալ ելույթի նշանակալիության մասին են վկայում նաև այլ հանգամանքներ: Առկա հիմնական շեշտադրումների, ինչպես նաև ծավալի առումով նախագահ Էրդողանի ելույթը գլխավորապես կոչված էր անդրադառնալու հայկական թեմային: Այս տեսանկյունից, կարծում ենք, պատահական չէր ընտրված թե՛ ելույթի օրը (Ապրիլ 24) և թե՛ միջոցառման միջավայրն ու ոճը: Հայոց ցեղասպանության շուրջ առկա հայ-թուրքական քննարկումներում արխիվը հանդիսանում է գլխավոր հանգամանքներից մեկը¹⁴, ուստի եթե միջոցառումը դիտարկենք որպես ինքնին ամփոփ ուղերձ, ապա կարելի է ասել, որ այն խորհրդանշում էր

¹³ Տե՛ս՝ Մելքոնյան Ռ., Հայոց ցեղասպանության նկատմամբ թուրքական քաղաքականության որոշ առանձնահատկությունների շուրջ (1965 և 2015թթ.), Հայագիտության հարցեր, 2015թ., թիվ 3 (6), էջ 11-21:

¹⁴ Թուրքական կողմը մշտապես առաջարկում է «բացել արխիվները» և դրանց միջոցով «պարզել, թե ինչ է իրականում տեղի ունեցել 1915-ին»՝ «պատմությունը թողնելով պատմաբաններին»:

Թուրքիայի համար արխիվի՝ որպես ցեղասպանությունը հերքելու գլխավոր գործիք հանդիսանալը, հետևաբար նաև Հայոց ցեղասպանության զոհերի ոգեկոչման օրը Թուրքիային ուղղված մեղադրանքներին պատասխանելու համար անհրաժեշտ է ցուցադրել կամ կիրառել այդ «գործիքը»:

Անհրաժեշտ է հավելել նաև այն հանգամանքը, որ թե՛ մինչև 2019 թվականը, թե՛ 2019-ից հետո Էրդոդանը յուրաքանչյուր Ապրիլ 24-ին¹⁵ ընդառաջ հանդես էր գալիս հատուկ ելույթով, որում անդրադարձ էր կատարվում «1915 ցավալի դեպքերին» և որում ամկա էին «ընդհանուր ցավի» մասին հիշատակումներ՝ առանց հայերի հասցեին հնչեցված մեղադրանքների (սակայն այդ ուղերձները շարունակում էին գտնվել թուրքական ժխտողականության ուղեծրում): Փաստացի, 2019 թվականին Էրդոդանի՝ արխիվներին նվիրված խորհրդատողովին հնչեցրած բացման խոսքը փոխարինեց ավանդական դարձած «ապրիլքսանչորսյան ելույթը»: Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ բուն խորհրդատողովը կազմակերպվել էր՝ առաջին հերթին նպատակ ունենալով անդրադառնալու հայկական թեմային և պետական մակարդակով հակահայկական քարոզչության նոր փուլի մեկնարկը ազդարարելու համար:

Վերոնշյալ վարկածի օգտին է խոսում նաև խորհրդատողովի ծրագիրը¹⁶: Այսպես, համաձայն ծրագրի՝ երկօրյա խորհրդատողովի առաջին օրվա միակ և գլխավոր (պլենար) նիստը վերնագրված էր «Հայկական վայրագությունները Անատոլիայում» (Anadolu'da Ermeni Mezalimi), մինչդեռ արխիվային գործին վերաբերող հիմնախնդիրներին նվիրված տարբեր այլ նիստերը նախատեսված էին խորհրդատողովի երկրորդ օրը: Ղլենար նիստում հնչել են երեք ելույթ, որոնց վերնագրերը ևս վկայում են նիստի հակահայկականության մասին: Նիստում, ըստ հերթականության, ներկայացվել են հետևյալ զեկուցումները. «Էրզրումում և շրջակայքում մուսուլման-թուրքերի ցեղասպանությունը և պեղումները», «Անատոլիայի հարավային շրջաններում հայերի՝ մուսուլմանների դեմ ուղղված կոտորածները», «Առաջին համաշխարհային պատերազմի ժամանակ արևելյան նակատում հայկական սահաբեկչությունը և մուսուլման բնակչության բռնազաղթը»: Այս ելույթների վերնագրերը հուշում են, որ դրանք հանդիսանում են հակահայկական քարոզչական

¹⁵ Էրդոդանը «ապրիլքսանչորսյան ուղերձներով» հանդես է եկել 2004թ., 2014-2018թթ. և 2021թ.:

¹⁶ Arşivlerimiz Gelişimi, Vizyonu ve Tarih Araştırmalarına Katkısı Sempozyumu, Program: <https://ttk.gov.tr/wp-content/uploads/2019/04/arsiv-semp-program-2019-1.pdf> (վերջին մուտքը՝ 04.07.2021):

ելույթներ: Նկատենք, որ դրանք, ըստ էության, առանձին-առանձին անդրադառնում են նախագահ Էրդողանի վերոնշյալ ելույթի հիմնական թեզերին: Ուստի կարելի է արձանագրել, որ այս զեկույցները նպատակ ունեին գիտական գործիքակազմի միջոցով «հիմնավորելու» նախագահի հնչեցրած թեզերը:¹⁷

Հաշվի առնելով տեղի ունեցած իրադարձության մասշտաբայնությունը, նախագահ Էրդողանի կողմից հրապարակված հիմնական թեզերը, ինչպես նաև միջոցառման շուրջ առկա խորհրդանշականությունը (սիմվոլիզմ), կարելի է նշել, որ այս ելույթը նախանշեց Թուրքիայում Հայոց ցեղասպանության հարցի վերաբերյալ ժխտողական քաղաքականության նոր շրջափուլի մեկնարկը: Ելույթում հայերի հասցեին հնչած մեղադրանքները ուրվագծեցին նաև հակահայկական քաղաքականության և հատկապես՝ քարոզչության հիմնական թեմաներն ու թեզերը:

Հետագա տարիներին վերոնշյալ քաղաքականության շրջանակներում կատարվեցին մի շարք քայլեր, որոնք կոչված էին ինստիտուցիոնալ մոտեցմամբ ձևավորել հակահայկական (մերժողական) ինտելեկտուալ արտադրանք, որը պետք է օգտագործվեր առաջին հերթին պետական քարոզչության և հանրային խոսույթի ձևավորման մեջ: Այսպես, 2019-2021թթ. ընթացքում Թուրքիայի նախագահի աշխատակազմի հանրային կապերի տնօրինության կողմից կազմակերպվել են տարաբնույթ գիտաժողովներ, սեմինարներ, ցուցահանդեսներ, հրատարակվել են գրքեր, ալբոմներ, որոնք տարբեր դիտանկյուններից անդրադարձել են հայկական հարցին՝ առանցքում պահելով ժխտողական մոտեցումները և պիտակավորելով հայերին:¹⁸ Դարձյալ նախագահի աշխատակազմի

¹⁷ Այս կոնտեքստում հետաքրքրական է նաև Թուրքական պատմագիտական միության պաշտոնական կայքում գետնից բաց խորհրդածրոյի հայտարարության մեջ այն նշումը, որ «խորհրդածրոյում լինելու է նաև «Հայերի վայրագությունները Անատոլիայում» վերստառությանը հատուկ նիստ, որը ժամանակ ըննարկվելու է Հայկական հարցը, որը Թուրքիան ցույց է տվել, որ արխիվային աշխատանքներով լուծվել է»: SEn Ankara'da Arşivlerimizimizin Gelişimi, Vizyonu ve Tarih Araştırmalarına Katkısı Sempozyumu Düzenlenecek, Türk Tarih Kurumu: <https://www.ttk.gov.tr/etkinlikler/ankarada-arsivlerimizimizin-gelisimi-vizyonu-ve-tarih-arastirmalarina-katkisi-sempozyumu-duzenlenecek/> (վերջին մուտքը՝ 04.07.2021):

¹⁸ Այս միջոցառումներում թուրքական կողմը հատուկ շեշտ է դնում այսպես կոչված «հայկական ասիմիլացիայի» թեմային, որի շրջանակներում «հերոսացվում» և սրբազանացվում են թուրք դիվանագետները, որոնք սպանվել են 1970-1980-ականներին՝ հայկական զինյալ խմբերի իրականացրած իրազեկման արշավների ժամանակ (օրինակ՝ https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/cumhurbaskanligi-iletisim-baskanligindan-sehit-diplomatlar-sergisi-23-4-21):

կողմից 2019 թ. հիմնվել և գործարկվել է «1915.gov.tr» պետական տեղեկատվական հարթակը, որը լայնորեն գովազդվում է որպես «Թուրքիան վարկաբեկող քարոզչության դեմ պայքարի միջոց»:¹⁹ Անգլալեզու այս հարթակը ներկայացնում է 1915 թվականի և Հայոց ցեղասպանության աղավաղված պատմությունը, իսկ առանձին բաժին նվիրված է «հայկական ահաբեկչությանը»²⁰:

Հակահայկական քարոզչության շրջանակներում նշանակալի իրադարձություն էր 2021թ. ապրիլի 20-ին Թուրքիայի նախագահի աշխատակազմի հանրային կապերի տնօրինության կողմից կազմակերպված «1915թ. դեպքերը» միջազգային գիտաժողովը, որի ժամանակ իր բացման խոսքում Թուրքիայի նախագահի խորհրդական, հանրային կապերի տնօրինության ղեկավար Փահրեթթին Ալթունը նշեց. «Առաջին աշխարհամարտի ժամանակ Սարիղամիշում մեր հազարավոր զինվորներ սառելով գոհվեցին. Կովկասյան նակստում օսմանյան տարածքների վրա հարձակված ռուսական բանակի հետ բախման ժամանակ մեր ուժերին մեջքից հարվածեցին թշնամու հետ համագործակցող հայկական չեթենները: Երբ օսմանյան ազգի մաս կազմող տարբեր հանրություններ հայրենիքի համար համատեղ պայքարում էին, այդ նույն ժամանակ որոշ շրջաններում հայտնվեցին ուժեր, որոնք համագործակցում էին թշնամիների հետ»:²¹ Այստեղ ևս կարելի է տեսնել «դավաճանության» և «զինված հրոսակախմբերի» վերաբերյալ թեզերի կիրառումը պետական պաշտոնական հռետորաբանության մեջ:

Թուրքիայի հակահայկական պաշտոնական քաղաքականության ինստիտուցիոնալիզացման տեսանկյունից կարևոր իրադարձություն կարելի է համարել նաև 2021թ. հուլիսին նախագահ Էրդողանի կողմից ստորագրված հրամանը, որով Ստամբուլի համալսարանին կից հիմնվեց Ցեղասպանության և մարդկության դեմ հանցագործությունների ուսումնասիրության միջազգային ինստիտուտ:²²

¹⁹ 1915 Olayları, TC Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/1915-olaylari (վերջին մուտքը՝ 10.08.2021):

²⁰ <https://1915.gov.tr/armenian-terror.html> (վերջին մուտքը՝ 10.08.2021)

²¹ İletişim Başkanı Altun: “Sözde ‘Ermeni soykırımı’ iddiası, sadece siyasi hesaplardan beslenen bir iftiradır”, TC Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı, 20.04.2021: https://www.iletisim.gov.tr/turkce/stratejik_iletisim_calismalari/detaylar/iletisim-baskani-altun-sozde-ermeni-soykirimi-iddiasi-sadece-siyasi-hesaplardan-beslenen-bir-iftiradir (վերջին մուտքը՝ 10.07.2021)

²² Cumhurbaşkanlığı Kararı 4297, Resmi Gazete, 15 Temmuz, 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/07/20210715-16.pdf> (վերջին մուտքը՝ 10.08.2021):

Պատերազմից հետո. հակահայկական քաղաքականության խորացում

Թուրքիայի պետական հակահայկական խոսույթի և հռետորաբանության զարգացման ժամանակակից փուլի ձևավորման ավարտը խորհրդանշական առումով կարելի է համարել 2021 թվականի ապրիլի 26-ին նախագահ Էրդողանի մեկ այլ ելույթ, որում նախորդիվ բերված քարոզչական թեզերը ներկայացվում են առավել բյուրեղացած տարբերակով՝ այդ թվում հաշվի առնելով նաև Արցախյան երրորդ պատերազմից հետո տարածաշրջանում և մասնավորապես Հայաստանի և Թուրքիա-Ադրբեջան երկյակի միջև ձևավորված իրադրությունը:

ԱՄՆ նախագահ Ջո Բայդենի կողմից 2021թ. ապրիլքսանչորսյան ուղերձում ցեղասպանություն եզրի կիրառումից երկու օր անց Թուրքիայի նախագահ Էրդողանը կառավարության նիստից հետո հանդես եկավ մի ծավալուն ելույթով²³, որի կենտրոնական թեման նորից դարձավ Հայկական հարցը՝ իր բոլոր դրսևորումներով: Անդրադառնալով նախագահ Բայդենի ուղերձին՝ Էրդողանը նշեց, որ դրանում տեղ գտած արտահայտությունները «հայկական ծայրահեղական շրջանակների» և «Թուրքիայի դեմ հանդես եկող խմբերի» ճնշման արդյունք են: Այնուհետև Էրդողանը սկսում է խնդրի էությունը «հակիրճ կերպով բացատրել» իրենց երկրում և աշխարհում այս հարցում դեռևս շփոթի մեջ գտնվողների համար: Հաշվի առնելով ելույթի ծավալը և շեշտադրումները՝ Էրդողանի ելույթի այս հատվածը կարելի է համարել Հայոց ցեղասպանության և Հայկական հարցի վերաբերյալ Թուրքիայի ներկայիս պաշտոնական դիրքորոշման խտացումը:

Ելույթում տեղ գտած պնդումներն ու արտահայտությունները շարունակում են

2019 թ. վերոբերյալ ճառում ձևակերպված թեզերը: Այսպես, ելույթում առանցքային տեղ են զբաղեցնում հայերի կողմից իբր կոտորածի ենթարկված անմեղ մուսուլմանների վերաբերյալ պնդումները. *«Իրականում, վերջին երկու դարերի ընթացքում ամենամեծ քաղաքացիական կորուստները և դրա հետ կապված ժողովրդագրական շարժերը տեղի են ունեցել օսմանյան տարածքներում, այսինքն՝ մեր հայրենիքում: Բաղկաններից մինչև Կովկաս ձգվող օսմանյան տարածքների բնակչության մոտավորապես կեսը հանդիսացող 10 միլիոն*

²³ Kabine Toplantısı'nın Ardından Yaptıkları Konuşma, T.C. Cumhurbaşkanlığı, 26.04.2021, <https://www.tccb.gov.tr/konusmalar/353/127733/kabine-toplantisi-nin-ardindan-yaptiklari-konusma> (վերջին մուսքը՝ 10.08.2021):

մարդկանց կեսը մահացավ, մյուս կեսը՝ բռնագաղթի ցավը վերապրեց: Ավելին, սա մենք չենք ասում, հենց արևմտյան պատմաբաններ են ասում: Եթե ուշադրություն դարձնեք, այս 10 միլիոն մարդու հետ կապված **ոչ մի զինված հրոսակախմբի լուսանկար**, ոչ իրենց հետևից թողած արյունոտ հետքեր, ոչ ամոթ պատճառող որևէ այլ պատմություն չեք տեսնի ու չեք գտնի: Մակայն չեք համոզիսի նաև այս նույն մարդկանց հետ կապված հուշերի, յոբբիստների, խորհրդարանական որոշումների կամ իրենց իրավունքների վերականգնմանն ուղղված որևէ գործողության: Կան միայն սրտերը տխրեցնող, աչքերից հոսող արցունքները կանգնեցնելը անհնար դարձնող այն ցավոտ հուշերը, որ իրենց թողնելին պատմել են պապերը: **Որովհետև այս մարդիկ թուրք են, որովհետև այս մարդիկ մուսուլման են:** Այդ պատճառով արևմուտքցու աչքերում կարեկցանքի արժանի չեն:... Կարիք չկա նույնիսկ մեր սահմաններից դուրս գալ. Ադանայից մինչև Անթեփ ու Մարաշ, Իզմիրից Աֆյոն, Ստամբուլից Չանաքքալե, Կարսից Արդվին մեր ամեն մի քաղաքը եթե իր կորուստներին հետամուտ լինի, արդեն բավական է:... Հայկական հարցում Արմուտքի դիրքորոշման և սահաբեկչական կազմակերպությունների դեմ ցուցաբերած երեսպաշտության վերջն սհա այսպիսի ճանապարհի է հասնեցնում»²⁴:

Ելույթի հաջորդ հատվածներում Էրդողանը վերևում նկարագրված «թուրքերի ու մուսուլմանների կոտորածների» համար մեղավորությունը հստակորեն վերագրում է հայերին՝ վերջիններիս պիտակավորելով «չեթե» բառով. «Անատոլիան մեր նախնիների իշխանության ներքո դարեր շարունակ տարբեր ծագման ու հավատի մարդկանց մի տարածք էր, ուր վերջիններս ապրում էին խաղաղության մեջ: Բազմաթիվ հանրությունների պես հայերն էլ այդ շրջանում ստացան կրոնական ազատություններ, հզորացավ նրանց սոցիալական կարգավիճակը: Բաղադրության այս մթնոլորտը պահպանվեց մինչև այն իրադարձությունը, որը մեր պատմության մեջ հայտնի է 93-ի պատերազմ անվամբ»²⁵: Օսմանյան վերջին շրջանում երկրում շատ տարբեր, արևմուտքցիների կողմից սադրանքի ենթարկվելով, ոգևորվելով ու զինվելով, մեր դեմ ապստամբեցին: Բալկանյան հողերը, որոնց վրա այսօր բազմաթիվ պետություններ են տեղ գտել, սհա այդպես սկսված ասիաներիկ պատերազմներով երկրից անջատվեցին: **Արևելքում էլ նույն սցենարը ցարական Ռուսաստանի մասնակցությամբ հայերի**

²⁴ Նույն տեղում:

²⁵ Օսմանյան և թուրքական պատմագրական ավանդույթում «93-ի պատերազմ» է կոչվում 1877-1878թթ. ռուս-թուրքական պատերազմը, քանի որ պատերազմի մեկնարկի տարեթիվը համընկնում էր իսլամական (Հիջրայի) օրացույցի 1293 թվականի հետ:

միջոցով էին իրականացնում: Մինչև Առաջին աշխարհամարտը շուրջ 40 ապստամբություն իրականացրած հայկական հրոսակախմբերը այս շրջանում դուրս եկան վերահսկողությունից և մեծ կոտորածներ իրականացրեցին: Արևմուտքի քաղաքական ու տնտեսական, իսկ ռուսների ռազմական օժանդակությամբ **հզորացած հայկական կազմավորումները հարձակվում էին գյուղերի ու քաղաքների վրա և իրենց առջև հայտնված յուրաքանչյուրին՝ առանց տարբերակելու կին, երեխա, ծեր, սպանում էին:** Այս հրոսակախմբերը, որոնց անդամների ընդհանուր թիվը 150 հազարից 300 հազար էր, ակտիվորեն մեր դեմ պատերազմել է նաև մեր հողերի վրա հարձակված ռուսական բանակի շարքերում: Վանից Կարս, Էրզրումից Անատոլիայի խորքերը ընկած բազմաթիվ վայրերում **հայկական հրոսակախմբերի կողմից սպանվել է թուրք և քուրդ ամբողջությամբ խաղաղ բնակչությունը, որոնց թիվը հաշվվում է միլիոններով:**²⁶ Ինչպես կարելի է նկատել, դարձյալ շեշտադրվում է հայերի կողմից (ընդ որում՝ բազմամարդ խմբերի) թուրք և քուրդ խաղաղ բնակչության իբր կոտորածի հանգամանքը, ինչպես նաև առերևույթ դավաճանության մասին թուրքական թեզը: Այս թեզի շահարկումը տեղ է գտնում ելույթի այլ հաստատվածներում ևս. «Համընդհանուր գորահախաբի պատճառով զենք բռնելու ունակ տղամարդկանց մեծամասնությունը նակատում էր, ուստի թիկունքում միայն անպաշտպան կանայք, երեխաներ ու տարեցներ էին մնացել: Հայկական չեթենները չեն բախվել թուրքական բանակի կամ քաղաքները պաշտպանող զինված թուրքական ժանդարմների հետ, այլ միայն սպանել են անմեղ ու անպաշտպան մարդկանց: Օրինակ Վանի Չեպե գյուղում սպորող 2500 քաղաքացիականները սպանվեցին հայ չեթենների կողմից և որևէ մեկը կենդանի չմնաց: Միայն Մուշում 1 տարվա ընթացքում 20 հազար մեր հայրենակից կոտորածի ենթարկվեցին: Մույն թափով հայ չեթենները չխորչեցին Տրապզոնի շրջանի հույն և Հաքքարիի հրեա օսմանյան քաղաքացիներին սպանելուց:... Սակայն նորից եմ կրկնում. **հայ չեթենները սպանել են միայն Անատոլիայի անպաշտպան թուրքերին և քրդերին, իսկ Կովկասում՝ չեթեզներին:** Հայ չեթենները հպարտությամբ պատմում էին իրենց իրականացրած կոտորածների և հարյուր հազարավոր մարդկանց բռնազաղթի ենթարկելու մասին»²⁷:

Էրդողանի կողմից քրդերի, հրեաների, հույների և չերքեզների հիշատակումը որպես իբր հայերի կողմից իրականացված կոտորածների գոհերի ոչ միայն պատմության խեղաթյուրում է: Այդպիսի պնդումները նման բարձր մակարդակում կարելի է դիտարկել

²⁶ Kabine Toplantısı'nın Ardından Yaptıkları Konuşma, T.C. Cumhurbaşkanlığı,...

²⁷ Նույն տեղում:

որպես միջլեռնիկական ատելություն և թշնամանք հրահրելու փորձ մի կողմից հայերի, իսկ մյուս կողմից՝ վերոնշյալ ժողովուրդների միջև: Հաշվի առնելով նշված ժողովուրդների շատ ներկայացուցիչների հստակ դիրքորոշումը Հայոց ցեղասպանության միջազգային ճանաչման գործում, ինչպես նաև Մերձավոր Արևելքի տարածաշրջանում Հայաստանի ու հայության հետ վերջիններիս շահերի որոշակի համընկման հնարավորությունների առկայությունը՝ Էրդողանի կողմից այսպիսի հայտարարությունները և նման խոսույթի ձևավորումը ևս ուղղված է ոչ միայն ներքին և հայկական լսարաններին, այլև ունի հստակ տարածաշրջանային աշխարհաքաղաքական հարթություն: Հայերին պիտակավորելով որպես մուսուլմաններին ու քրիստոնյաներին կոտորած ժողովուրդ՝ Թուրքիան փորձում է վարկաբեկել հայության կերպարը և թշնամություն սերմանել վերջիններիս հանդեպ:

Ելույթում հայերի կողմից իբր իրականացված կոտորածների մասին պնդումներն ամփոփվում են հետևյալ կերպ. «Մեր երկրում բազմաթիվ վայրերում կան հայերի կողմից կոտորված թուրքերի եղբայրական գերեզմաններ, սակայն ոչ մի տեղ չեք կարող հանդիպել հայերի եղբայրական գերեզմաններ, քանի որ այդպիսի իրադարձություն տեղի չի ունեցել»²⁸:

Հաջորդիվ Էրդողանը սահմանում է ապրիլ 24-ի նշանակությունը Թուրքիայի համար. «Ճատ լավ, ի՞նչ է եղել ապրիլի 24-ին: Իրականում ապրիլի 24-ին մարդկային ողբերգության առումով ոչ մի քան չի եղել: **1915 թվականի ապրիլի 24-ն ընդամենը Օսմանյան կայսրության դեմ պատերազմող երկրների հետ միավորված և մեր դեմ գործունեություն ծավալած Դաշնակցական, Հնչակյան և Ռամկավար և այլ նմանատիպ կառույցների փակման և դրանց 235 դեկավարի ձերբակարման օրն է:** Այդ ժամանակ դեռևս խոսք չկար որևէ կորստի մասին, քանի որ չկար ոչ տեղահանության մասին կանոնը, ոչ էլ դրա

²⁸ Նույն տեղում:

Անհրաժեշտ է նշել, որ նախագահ Էրդողանի կողմից նման պնդումը ամբողջությամբ հակասում է ճշմարտությանը և Հայոց ցեղասպանության եղելության անհերքելի փաստերից մեկի ժխտման հերթական փորձն է: Այսպես, Արևմտյան Հայաստանի տարածքում (ներկայիս Թուրքիայի Հանրապետություն) հայտնի են մի շարք եղբայրական գերեզմաններ (տե՛ս օրինակ Չունքուշ քաղաքի մի քանի հազար հայ բնակչության սպանող քաղաքի մոտ գտնվող Դուրան դերե ձորում (տե՛ս՝ Mouradian Kh., Alchemy near the Chasm of Death: Visiting a Mass Grave of the Armenian Genocide, Armenian Weekly, <https://armenianweekly.com/2012/06/19/alchemy-near-the-chasm-of-death-visiting-a-mass-grave-of-the-armenian-genocide/> (վերջին մուտքը՝ 28.08.2021): Այս թեմայով տե՛ս նաև Կարապետյան Ս., Եդեռնի հուշարձաններն Արևմտյան Հայաստանում, Վարձք, N9, 2013, էջ 12-15:

կիրառումը: Մեր երկրի հայ համայնքը, ինչպես որ աշխարհաստիյուն հայությունը, այս ամսաթիվը ընդունել է որպես սեփական ցավերի հիշատակի օր: **Մենք էլ, չնայած գիտենք, թե ինչ է եղել այդ օրը, հարգանք ենք ցուցաբերել հայկական համայնքի այդ ընտրության հանդեպ** և տևական ժամանակ է, ինչ վերջիններիս ուղերձ ենք հղում՝ կիսելով իրենց ցավը»:²⁹ Այս հատվածում Էրդողանը ներկայացնում է իր և իր ղեկավարած կառավարությունների կողմից ապրիլի 24-ին հայերին ու Հայաստանին ուղերձների հիմնավորումը: Հետաքրքրական է, որ «ընդհանուր ցավի» մասին հիշատակումներով հայտնի այդ ուղերձները, որոնք հաճախ դիտարկվում են կամ ներկայացվում էին որպես Թուրքիայի կողմից Հայոց ցեղասպանության հարցում ժխտողական քաղաքականության փոփոխության օրինակ³⁰, իրականում չեն արտահայտում թուրքական ռազմաքաղաքական ղեկավարության կարծիքը («Մենք էլ, չնայած գիտենք, թե ինչ է եղել այդ օրը, հարգանք ենք ցուցաբերել հայկական համայնքի այդ ընտրության հանդեպ...») և ընդամենը տուրք են իրավիճակային ու քաղաքական անհրաժեշտության: Սա կարևոր արձանագրում է, քանի որ ի ցույց է դնում այս հարցում թուրքական իշխանությունների իրական դիրքորոշումը:

Էրդողանի ապրիլյան ելույթում ամկա էին բազմաթիվ հակագիտական պնդումներ, որոնցով փորձ էր արվում խեղաթյուրված ներկայացնել տարածաշրջանի ժողովրդագրական պատկերը: Եթե նախկինում թուրք բարձրաստիճան պաշտոնյաների կողմից հնչող ելույթներում գերազանցապես անդրադարձ էր կատարվում Արևմտյան Հայաստանի տարածքի ժողովրդագրական պատկերին, ապա քննարկվող ելույթում փորձ է արվում խեղաթյուրել նաև Հայաստանի Հանրապետության տարածքի պատմական ժողովրդագրությունը. «Այնուամենայնիվ, մյուս կողմից գոյություն ունի այսպիսի ճշմարտություն. ոչ շատ վաղուց, մեկ դար առաջ այն տարածքում, որտեղ այսօր գտնվում է Հայաստան պետությունը, բնակչության 80 տոկոսից ավելին կազմում էին մուսուլմանները: Սա շատ կարևոր է: Մինչդեռ այսօր այդ նույն տարածքում թուրքերից ու չերքեզներից բաղկացած մուսուլման բնակչությունից գրեթե ոչ մեկ չի մնացել: Շուրջ 30 տարի առաջ գրավված Լեռնային Ղարաբաղի և Ադրբեջանի քաղաքներում տեղի ունեցածները ևս քաջ հայտնի են»:

²⁹ Նույն տեղում:

³⁰ Օր.՝ Էլայադի Հ., Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ Թուրքիայի պաշտոնական խոսույթի զարգացումն Էրդողանի պաշտոնավարման շրջանում, Հայկական Քաղաքագիտական Հանդես, 2(8), 2017, էջ 97-118:

Չանդրադառնալով ժողովրդագրական պատկերի ինդաթյուրվածությանը՝ էական է արձանագրել, թե ինչ նշանակություն ունի նման պնդումը ներկայիս խոսույթում: Հայաստանի Հանրապետության տարածքում հայկական բնիկ բնակչության փոխարեն իսլամական մեծամասնության առկայության մասին պնդումները էականորեն մեծացնում են Թուրքիայի հակահայկական քարոզչության ընդգրկումը: Մասնավորապես, այսպիսի պնդումները հարևան պետության ղեկավարի կողմից կարելի է դիտարկել որպես ՀՀ սուվերեն տարածքի հանդեպ հավակնությունների լեգիտիմացում. եթե Հայաստանի բնակչությունը մեկ դար առաջ կազմում էին թուրքերն ու չերքեզները, ուրեմն կասկածի տակ են առնվում հայկական պետականության հիմքերը՝ որպես իրենց պատմական հայրենիքում ապրող հայերի պետական կազմավորում: Ավելին, այս թեզի շարունակական շրջանառման պարագայում կարելի է ակնկալել նաև ՀՀ սուվերեն տարածքի հանդեպ ավելի առարկայական ոտնձգությունների իրականացում (օր.՝ տարաբնույթ հայրենակցական միությունների ստեղծում, միջազգային ասոցիացիաներում հայցերի բարձրացում և այլն): Տեղին է նշել, որ կեղծ ժողովրդագրական տվյալները հիմք են կազմում նաև Ադրբեջանի Հանրապետության կողմից ՀՀ սուվերեն տարածքի հանդեպ ռազմաքաղաքական ամենաբարձր մակարդակի հավակնություններ ներկայացնելու համար, որոնք Արցախյան երրորդ պատերազմից հետո առավել առարկայական են դարձել: Այսպես, Ադրբեջանի Հանրապետության նախագահը ոչ միայն ՀՀ սուվերեն տարածքի տարբեր հատվածներ (մասնավորապես՝ Երևանը, Մևանը և Սյունիքը) կոչում է Ադրբեջանի պատմական հողեր, որտեղ «ապրել են ադրբեջանացիներ»³¹, այլև կոչ է անում ՀՀ տարածքի բնակավայրերի համար կիրառել տարաբնույթ թյուրքական անվանումներ:³² Փաստորեն, ի դեմս ՀՀ տարածքի պատմական ժողովրդագրական պատկերի շուրջ թուրք-ադրբեջանական քարոզչության գործ ունենք Թուրքիայում և Ադրբեջանում ոչ միայն հակահայկական, այլև նվաճողական տրամադրությունների խրախուսման հետ: Ավելորդ է նշել, որ

³¹ Алиев: «Придет время и мы вернемся в Ереван», Медиамакс, 13.04.2021, <https://mediamax.am/ru/news/region/42729> (վերջին մուտքը՝ 20.08.2021):

³² President Aliyev: Ancient Azerbaijani Settlements in Present-day Armenia Should Be Called by Original Names, Caspian News, 23.08.2021, <https://caspiannews.com/news-detail/president-aliyev-ancient-azerbaijani-settlements-in-present-day-armenia-should-be-called-by-original-names-2021-8-23-0/> (վերջին մուտքը՝ 28.08.2021): Ի. Ալիևի ամբողջական ելույթը տե՛ս՝ İlham Əliyev və birinci xanım Mehriban Əliyeva Kəlbəcər və Laçın rayonlarında olublar, 16.08.2021, <https://president.az/articles/52742> (վերջին մուտքը՝ 28.08.2021):

վերոնշյալ երկրներում, հաշվի առնելով քաղաքական մշակույթի առանձնահատկությունները, հասարակական կարծիքի ձևավորման գործում երկրի բարձրագույն ռազմաքաղաքական ղեկավարության հայտարարությունները հանդիսանում են առանցքային:

Էրդողանի կիրառած հռետորաբանության մեջ դարձյալ ուշադրության են արժանի նաև մուսուլմանների (ոչ միայն թուրքերի) մասին պարբերական հիշատակումները, որոնք, ըստ էության, նպատակ ունեն հայերի հանդեպ թշնամանքն ու ատելության խոսքը հիմնավորել նաև կրոնական գործոնով:

Տեղին է դիտարկել քննարկվող ելույթում կիրառված բառապաշարը: Էրդողանն իր խոսքում «հայկական չեթեներ» (*Ermeni çeteleri*) արտահայտության կողքին պարբերաբար կիրառում է նաև «հայկական ահաբեկչություն» (*Ermeni terörü*) և «հայկական ստեր» (*Ermeni yalanları*) արտահայտությունները, որոնք բոլորն էլ որպես իդեոլոգեմներ լսարանի մոտ առաջացնում են կայուն կարծրատիպեր հայերի վերաբերյալ՝ այդպիսով հանդիսանալով ատելության խոսքի հերթական դրսևորումներ: Ավելին, «հայկական ահաբեկչության» մասին հատվածում Էրդողանը հիշատակում է նաև Քրդական բանվորական կուսակցության (PKK) գործունեությունը՝ երկուսն էլ որակելով որպես ահաբեկչություն և դրանք առերևույթ կապելով մեկմեկու («...մեկ դար առաջ հայկական կազմակերպությունների թողած կետից վերջին 40 տարում PKK ահաբեկչական կազմակերպության միջոցով...»):³³

Ավելորդ չէ արձանագրել նաև Էրդողանի ելույթի՝ Հայկական հարցին վերաբերող հատվածի վերջնամասում Արցախյան երրորդ պատերազմի մասին հետևյալ դիտարկումը. «Գիտեք, որ տարիներով [[խնդրի] լուծված չլինելը որպես լուծում ներկայացնողներին ամենագեղեցիկ պատասխանը Ադրբեջանի հետ միասին **տվեղ ենք Ղարաբաղում**»³⁴: Այս արտահայտությունը և ս մեկ անգամ մատնանշում է Թուրքիայի հստակ ներգրավումը Արցախյան երրորդ պատերազմում, ինչը շարունակաբար հերքվում է թե՛ Թուրքիայի, թե՛ Ադրբեջանի կողմից:

Էրդողանի կողմից 2019թ. ապրիլին և 2021թ. ապրիլին ունեցած ելույթները գերազանցապես նվիրված էին հայկական թեմատիկային և մանրամասնորեն ներկայացնում էին Թուրքիայի դիրքորոշումը թե՛ Հայոց ցեղասպանության, թե՛ Հայաստանի Հանրապետության ու հայերի նկատմամբ: Ե՛վ իրենց ծավալով, և՛ դրանց շուրջ ստեղծված

³³ Kabine Toplantısı'nın Ardından Yaptıkları Konuşma, T.C. Cumhurbaşkanlığı,...

³⁴ Նույն տեղում:

նճով այդ դիրքորոշումները կարելի է դիտարկել որպես այս հարցերում Թուրքիայի պետական համապատասխան քաղաքականության ու քարոզչության մշակման և իրականացման հիմնական սկզբունքներ, որոնք այսօր ձևավորում են հայ-թուրքական հարաբերությունների հիմնական բովանդակությունը: Այսպիսով, Էրդոհանի ապրիլյան երկու ուղերձները ԱԶԿ իշխանության ներկայիս հիմնական մոտեցումների գերխտացումն են Հայաստանի ու հայության նկատմամբ, ուստի դրանք կարելի է համարել շրջադարձային հայ-թուրքական հարաբերությունների նորագույն պատմության մեջ:

Основные тезисы турецкого государственного дискурса и риторики об Армении и армянах в 2019-2021гг.

Варужан Гегамян

(Резюме)

Государственный дискурс и риторика Турции об Армении и армянах за последние годы кардинально изменилась. Учитывая специфику турецкой политической культуры, основные тезисы нового дискурса формируются, в первую очередь, посредством риторики военно-политического руководства Турции. В данной статье подробно рассматриваются посвященные «армянской теме» два выступления президента Р. Тайипа Эрдогана от апреля 2019г. и апреля 2021г. Контент анализ этих речей в контексте политических решений, принятых Турецкой Республикой в тот же период, показывает, что данные выступления явились программными и определили новейшую политику Турции по отношению к Республике Армении и армянам.

MAIN THESES OF TURKEY'S STATE DISCOURSE AND RHETORIC ABOUT ARMENIA AND ARMENIANS IN 2019-2021

Varuzhan Geghamyan

(Summary)

Turkey's state discourse and rhetoric about Armenia and Armenians have changed dramatically in recent years. Given the specifics of Turkish political culture, the main theses of the new discourse are formed primarily through the rhetoric of Turkey's military and political leadership. In this article two speeches of Turkey's President R. Tayyip Erdogan of April 2019 and April 2021, dedicated to the "Armenian topic", are discussed in detail. The content analysis of these speeches in the context of the political decisions made by the Republic of Turkey in the same period shows that these speeches were programmatic and determined the newest policy of Turkey towards the Republic of Armenia and Armenians.